

TERUG NAAR INSULINDE

Elle van Rijn

Terug naar Insulinde

Historische roman

HOLLANDS DIEP

AMSTERDAM

2022

Alle namen van de personages in deze historische roman zijn gefingeerd.
Overeenkomsten tussen bestaande personen en personages in dit boek berusten op toeval.

© Elle van Rijn, 2022

© Hollands Diep, Amsterdam 2022

© Omslagfoto: Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV 178542

Omslagontwerp: Margo Togni

Typografie: Crius Group, Hulshout

Cartograaf: Yde Bouma

Foto auteur: © Yvette Kulkens

ISBN 978 90 488 6452 2

ISBN 978 90 488 6453 9 (e-book)

NUR 301, 342

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

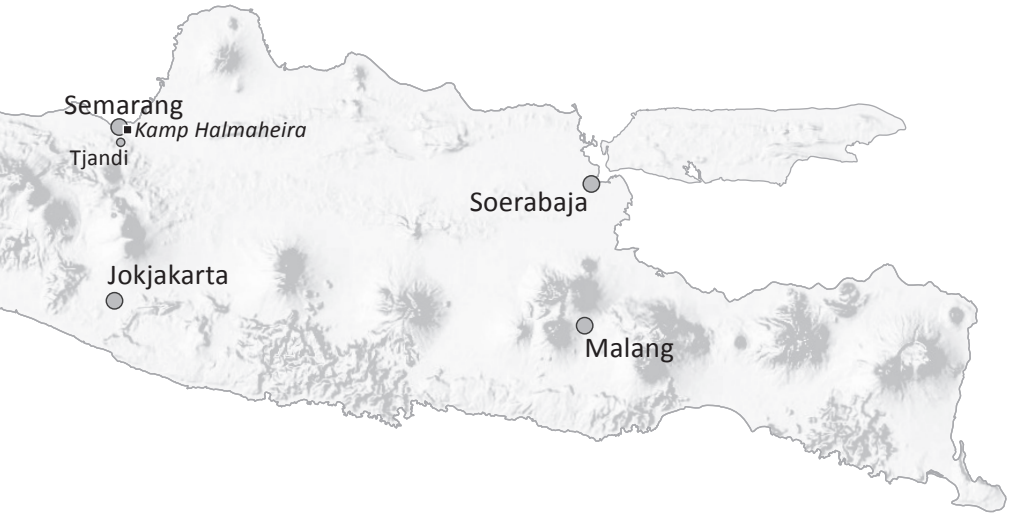

Java, 1939-1946

INDISCHE OCEAAN

JAVA ZEE

Semarang

Kamp Halmaheira

Tjandi

Soerabaja

Jokjakarta

Malang

Proloog

Batavia
juni 1945

De lucht die uit het slakkenhuis ontsnapt als ik de dikke agaatslak van een tak trek, klinkt veel scheller dan ik had gedacht. Komt het doordat mijn zintuigen door de duisternis en de stilte op scherp staan, of maakt een reuzenslak altijd zoveel geluid? Snel duw ik de slak in de steekzak van mijn jurk, druk mezelf tegen de stam van de boom en wacht. Met ingehouden adem hoor ik het getjirp van krekels, een bromvlieg die traag voorbijvliegt, de zwerm muggen die nerveus om me heen zoemen. De geluiden dreunen in mijn hoofd. Achter me, in het kamp, huilt een kindje. Een moeder verheft haar stem, het huilen neemt toe. De slak, die even groot is als mijn hand, probeert zichzelf te redden door zich in zijn huis terug te trekken. *Dat zal je niet meer helpen, vriendje, als ik je straks in kokend water gooi is het voorbij, hoe hard je ook gilt.* Mijn maag reageert onmiddellijk door de gedachte aan die maaltijd. In mijn mond vormt zich speeksel.

Het blauwe licht van de wassende maan laat de contouren zien van ons interneringskamp. De stenen huizen, verschillend in vorm en grootte, waartussen slingers wasgoed hangen, zien er vredig uit. Vanuit hier zie je niet hoeveel mensen zich daarbinnen hebben opgestapeld, als lucifers in een doosje. Twee vrouwelijke leidsters, die we *hantjous* noemen, lopen hun eerste ronde van de avond. Op de uitzichttoren, net buiten mijn zicht, staan Japanse bewakers die loeren op vrouwen zoals ik, die door wanhoop gedreven in het donker hun huizen uit zijn geslopen en daarmee de regels overtreden. Aan de andere kant van dit rijtje bomen ligt een smalle strook landbouwgrond: een akker waar de oogst allang uit de grond is gegraven. Daarachter eindigt onze leefwereld plotseling bij een afscheiding van *bilik*. Deze wand van gevlochten bamboesplijten wordt door ons het *gedek* genoemd. De Japanners hebben *heihos* – inlandse bewakers – aangesteld om aan de buitenkant van het gedek te patrouilleren. Het zijn eenvoudige

dorpelingen uit de *kampong* een eind verderop. Daar praten en lachen ze op dit tijdstip nog wel uitbundig met elkaar. Als de wind gunstig staat kan ik ze horen, evenals het gekletter van pannen en de sissende olie. Ik weet dat de heiho's dit werk ook alleen maar doen voor hun dagelijkse portie rijst, maar dat maakt ze niet minder meedogenloos. Sommigen lijken zelfs fanatieker dan de jap.

Dan stopt het gehuil plotseling. De warme avondlucht heeft zich als een zware deken over het kamp gelegd. Zelfs voor de kinderen is het te benauwd om nog enig geluid te kunnen voortbrengen. Het enige wat we kunnen doen is slapen, in de hoop in elk geval een deel van dit ellendige bestaan niet meer bewust te hoeven meemaken. Tot het weer volle maan is. Dan wordt ons zelfs dat genoeg niet meer gegund. Sonei, de kampcommandant, krijgt de kolder in zijn kop als de maan zo rond is als de zon. In nachtelijke appels moeten wij kampbewoners staan luisteren naar zijn tirannieke toespraken in het Japans. De incapabele tolk roept hem met evenveel ijver na in het Nederlands. 'Maanziekte' noemen de vrouwen in het kamp Soneis gekte. Bij de laatste volle maan had hij de gaarkeukens drie dagen gesloten zodat we onze portie stijfselpap, een snee brood, een theelepels boter en twee eetlepels groenten niet meer kregen. Ik moet zorgen voor een reserve, voor mammië en mijn zusjes, zodat we ook de komende volle maan zullen overleven. En voor mijn vriendin Johanna, die alles heeft gegeven voor haar kinderen en nu zelf niet meer kan.

Schuin boven me zie ik ineens een nog dikkere slak op een tak zitten. Ik voel het slakkenhuis, waarin mijn eerste slachtoffer nu volledig is verdwenen door de stof van mijn jurk. Dan strek ik mijn arm uit en gris mijn tweede slachtoffer van zijn tak. Meteen weer die hoge toon. Ook nu duw ik het slijmerige beest in de stijve plooiën van de jurk waar ik het vuil niet meer uit gewassen krijg. Wanneer het geluid is uitgedoofd, hoor ik iemand achter het gedek schuifelen. Ik vervloek mezelf omdat ik het niet bij één prooi heb gelaten. Tegen de stam van de boom laat ik me naar beneden zakken, tot ik op mijn hurken zit. Met mijn armen om mijn knieën en mijn hoofd tussen

mijn schouders luister ik gespannen. Gescharrel van voeten in de aarde, zacht gerinkel van metaal tegen metaal. Is dit een Indonesiër die zijn handelswaar komt ruilen, of een bewaker? Dan hoor ik gekuch. Twee keer. Een teken dat degene achter het bilik contact wil maken. Ik twijfel. Wanneer ik opnieuw het gekuch hoor, schraap ik mijn keel twee keer als antwoord. Ik hoor hem iets zeggen in mijn moedertaal, maar hij is te ver weg om hem te kunnen verstaan. Ik kijk van links naar rechts en loop dan gebukt over de omgeploegde aarde naar de afscheiding, waar ik op een kleine afstand blijf staan.

Door een gaatje in het bamboe kan ik de glinstering van een oog zien. 'Kom maar dichterbij, hoor,' zegt de stem die bij het oog hoort.

'Dat doe ik niet.' Na die keer dat er een bajonet door het gedek werd gestoken die me op een haar na miste, kijk ik wel uit.

'Kom, *njonja!*' dringt hij aan.

'Nee, ik kan je hier goed horen. Wat wil je?'

'Njon, heb je *lapar?*'

Ik ben in de war. Sinds de martelingen van de betrapten voor iedereen te zien en te horen waren, is het nachtelijke handeldrijven onder de gaten in de omheining, tussen gevangenen en de vrije mensen buiten het kamp, al weken gestopt.

'Ja, natuurlijk heb ik honger.' De slak plakt slijmerig in mijn hand, waar hij zich op zijn trage manier aan mijn greep probeert te ontworstelen.

'Kom vanavond om twaalf uur naar deze plek, dan breng ik je wat te eten,' zegt de man met het zangerige accent van een inlander.

'Hoe weet ik dat dit geen val is?' vraag ik.

'Dat kun je niet weten. Je moet me vertrouwen,' zegt hij zacht. 'Hoe heet je?'

'Zeg ik niet.'

'Mijn naam is Wayan.' Die naam betekent eerste zoon, zo heten er zoveel. Het zegt niks. 'Ik wil je helpen.'

Kan ik hem vertrouwen? Ik weet het niet. Ik kijk naar de lucht, alsof daar het antwoord staat. Ik zie dat de maan bijna vol is. Nog een paar dagen en dan beginnen Soneis kwellingen weer; van uren

op appel staan, van stilletjes bidden dat jij niet de persoon bent die hem opvalt in deze groep uitgемergelde vrouwen en kinderen en dat jij niet degene bent die het deze keer niet volhoudt.

‘Mijn naam is Rosa.’

‘Goed, Rosa. Om twaalf uur vannacht fluister ik je naam.’

‘Tot dan, Wayan.’

‘Tot dan, Rosa.’

I

Terug naar Insulinde

Amsterdam – Batavia
februari 1939 – maart 1939

Op de Javakade in Amsterdam speelde onder een dreigend wolkendek een orkest zijn vrolijke afscheidsliederen. Honderden mensen stonden daar met wapperende witte zakdoeken om hun geliefden uit te zwaaien. Ik voelde dat het schip een beetje naar één kant helde door de hoeveelheid passagiers die zich allemaal aan bakboord hadden verzameld om nog een laatste glimp van hen op te vangen. Tussen die wuivende mensen op de kade zou ook familie van ons moeten staan, maar ik zag ze niet. De scheepshoorn klonk; een lange en krachtige toon. Gejuich steeg op, tegelijkertijd begon het te donderen boven ons hoofd, alsof het zo was afgesproken, en spleet de hemel open. Gelukkig stond ik met mammie, mijn broertje William, mijn zus Vera en met Fred onder de reddingsboten, waardoor we droog bleven. ‘*Das ist die Liebe der Matrosen...*’ hoorde ik mensen naast mij meezingen met het orkest, dat stug bleef doorspelen, ondanks de slagregen die ze van hun podium leek te willen vagen. De matrozen losten de trossen en het enorme stalen gevaarte kwam in beweging.

Wij voeren weg om naar huis te gaan. Of we hier ooit zouden terugkomen, wist ik niet. Wat mij betreft niet. Ik had in die twee jaar genoeg Holland gezien voor de rest van mijn leven: koeien, weilanden, regenplassen, aardappels en kerkbanken. Ik keek toe terwijl de leden van het fanfarekorps midden in hun opbeurende liedje voor een behouden vaart stopten met spelen en hun biezen pakten. Een mooie uitdrukking vond ik dat: je biezen pakken. Het deed me denken aan een Javaan die met zijn manden wegschoot in de steegjes van zijn kampong. Het evenwicht van de twee biezen aan zijn *pikolan* – zijn draagstok – gaf hem het loopje van een circusartiest. De Hollandse muzikanten waren een stuk minder soepel. Gebukt voor de regen – alsof dat nu nog hielp – drongen ze zich met hun instrumenten door de menigte om te gaan schuilen. Zonder hun muziek vormden nog

slechts de rukwinden en woordflarden het klankdecor van ons vertrek.

De afstand tussen de drommen mensen op de kade en de reizigers die over de reling van het schip hingen werd steeds groter. De gezichten van de achterblijvers waren nu zo ver weg dat je niet meer kon zien of ze blij of verdrietig keken. Zwaaiende zakdoeken veranderden in dwarrelende sneeuwvlokken. Ik kon niet wachten om dit miezerige koude land van ons te zien afdrijven, daarvoor was ik nog wel bereid wat weesgegroetjes te bidden. Heilige Maria, moeder van God, bid voor ons zondaars.

‘Rosa, zwaai je ook even?’

Ik deed alsof ik haar niet hoorde en bleef stug voor me uit staren, met mijn armen bewegingsloos langs mijn lijf.

‘Toe nou, Rosa.’

Ik haalde al adem om haar een weerwoord te geven, maar Fred was me voor. ‘Ach, laat die kinderen toch. Ga maar lekker spelen.’ Zijn besnorde mond trok even naar rechts toen hij me een knipoog gaf. Voor mijn broertje William, die tussen Freds benen stond en net groot genoeg was om met zijn kin boven de reling uit te komen, was dit het teken om zich uit zijn positie te willen bevrijden.

‘Jij blijft hier, jongeman,’ zei Fred met gespeelde strengheid.

Ik spoorde mijn zus aan. ‘Kom, Vera.’ Maar ze kwam pas in beweging toen moeder haar een knikje gaf.

‘Loop niet te veel in de weg!’ hoorde ik haar ons nog naroeppen met een stem die altijd veel lieflijker klonk wanneer Fred erbij stond.

De regenbui stopte net zo plotseling als hij begonnen was; kennelijk had de hemel maar weinig tranen over voor dit afscheid. Aan stuurboord, waar je enkel uitzicht had over de grijze Noordzee, waren nauwelijks passagiers. Er liepen wat matrozen en bedienden. ‘Pas op, het kan glad zijn!’ zei een van hen lachend toen we hem rennend passeerden. Ik schonk hem geen aandacht en trok mijn zus mee. We verkenden het immense schip alsof het een hindernisbaan was. Volgens Fred was de Marnix van Sint-Aldegonde nog altijd een van de meest luxueuze passagiersschepen. Het werd niet door één maar

door twee reusachtige schroeven aangedreven, was bijna tweehonderd meter lang, had vier passagiersdekken, compleet met tennisbanen, een zwembad en een bioscoop. Wij zaten natuurlijk op het bovenste dek, bij de andere eersteklaspassagiers. Toen we twee jaar daarvoor vanuit Indië naar Nederland voeren, moest ik op het kinderdek blijven, dat was vreselijk. Dit werd mijn eerste overtocht bij de volwassenen. Ik was dertien jaar oud en al net zo lang als mijn twee jaar oudere zus, waardoor mensen vaak dachten dat ik de oudste was.

Ik hees mezelf overeind.

‘Rosa, waar ga je heen?’ vroeg Vera met de gebruikelijke ergernis in haar stem. ‘Daar mag je niet komen.’

Ik keek naar haar om vanaf de stalen trap waar ik op was geklommen. ‘Wie zegt dat?’ vroeg ik uitdagend.

‘Dat staat op dat bordje, je kunt toch lezen!’

‘Nou en!’ Ik klom verder het trapje op en kwam uit bij een van de twee immense felblauwe schoorstenen. Hierboven sneed de wind in mijn gezicht, en ik moest de opwellende tranen uit mijn ogen knippen. Voor mij zag ik de wereld in het klein. Traag gleden we door het kale landschap van scheepswerven, havenkranen, schuren, landerijen, boerderijen, en in de verte huizen en een kerktoeren. De mensen die nog steeds in plukjes langs de kade stonden leken net poppetjes uit mijn oude poppenhuis. De auto’s waren de miniatuurautootjes waar William vaak mee speelde.

Voor me spuwden de vijf sleepboten hun rookpluimen uit. Ze naderden de sluis waar ze ons doorheen moesten trekken en kwamen steeds dicht bij elkaar. Als door een trechter werden ze de vaargeul in gedwongen. Nu pas kreeg ik de neiging om te gaan zwaaien. Nog vier weken en ik zou weer terug zijn op mijn geboortegrond.

2

Toen mijn vader en moeder nog gelukkig getrouwd waren woonde ik, samen met mijn twee jaar oudere zus en mijn peuterbroertje, in

het drukke Batavia, waar verkeer en mensen een steeds complexere dans met elkaar uitvoerden. De zon scheen daar altijd. Tenminste, zo herinnerde ik het me. We kleedden ons net zoals alle andere *totoks* in het wit. Vader droeg een wit kostuum, mammie leek elke dag weer een nieuwe witte japon te dragen, Vera en ik hadden identieke witte jurkjes waar we geen vlekken op mochten maken, en mijn broertje wisselde wel drie keer per dag van hansopje, zodat ook die bij elk onverwacht bezoek wit was. De mensen die geen wit droegen, waren onze bedienden. Zij droegen *sarongs* en *kebaya's*, gemaakt van batikstof in verschillende kleuren en fantasierijke patronen waar ik uren naar kon kijken. In een verhaal dat regelmatig verteld werd in onze familie speelde ik de hoofdrol. Ik was net een jaar oud, en hoewel mijn moeder het de *baboe* – het kindermisje – had verboden, droeg ze haar sarong niet over haar borsten wanneer ze met mij alleen was, maar om haar middel. Mijn moeder was net gestopt met borstvoeding geven, en de borsten van de baboe hadden me kennelijk op een idee gebracht. Ik had ernaar gehapt, wat de baboe had toegelaten. Mijn vreugde was echter van korte duur geweest, omdat er geen melk uit kwam. Daarop had ik mijn kleine tandjes in haar tepel gezet. Het verhaal eindigde er altijd mee dat mammie vertelde dat ze de baboe had ontslagen, want zoiets kon écht niet.

Het felle licht buiten contrasteerde sterk met het donker binnenshuis. De gesloten luiken van mijn vaders dienstwoning aan de Wilhelmina-boulevard zorgden voor zoveel schaduw dat je nauwelijks kon zien of er iemand binnen was. Er stonden weinig meubels in dat schemerdonker. Vader zei dat die nog wel zouden komen. Ik vroeg me af hoe dan. Meubels kwamen niet vanzelf aanwandelen, zoveel wist ik wel. Niet dat het mij veel uitmaakte, maar mammie was er nogal mee bezig. We hadden een baboe, een kokkie, een *djongos*, een bediende, en een *kebon*, een tuinman. Mijn moeder hoefde zich alleen maar af en toe met ons bezig te houden. Dat was fijn voor haar, want ze vond ons druk, en ik denk dat we dat ook waren. Ze kon goed naaien: witte jurken voor ons en soms voor zichzelf. Dat laatste vond ze ech-

ter steeds minder leuk; ik hoorde haar daar weleens over ruziën met vader. Ze ging liever naar de winkelstraat, maar vader beweerde dat het geld hem niet op de rug groeide. Ik vroeg me af bij welke mensen dat wel zo was. Zou ik een van hen zijn, wanneer ik later groot was?

Ze was mooi, mijn moeder. Wanneer ze niet zat te naaien of zich opmaakte voor een receptie of diner, zat ze aan de keukentafel en waaierte de rook weg die uit haar sigaret kwam. Soms pakte ze me plotseling beet en zei dat ik haar mooiste dochter was. Ze vlocht mijn haren in en kleedde me aan alsof ik een pop was van porselein. Ik hield van haar handen die de stof over mijn lijf gladstreken. Van haar stem die me zacht vertelde dat ze altijd al een dochtertje had willen hebben zoals ik. Ik vroeg me weleens af of dit allemaal niet een beetje naar was voor mijn zus, totdat ik mammie een keer hetzelfde hoorde zeggen tegen Vera, toen ze niet had gezien dat ik ook in de donkere woonkamer was.

In de weekenden trokken we geregeld naar de bergen en logeerden we op de plantage Mira Mare, waar rubber en thee werden verbouwd. Het rubber stonk, de thee rook lekker. Toch had ik liever een balletje van rubber waarmee ik op de stenen vloer van de veranda kon stuiteren dan het saaie theedrinken waar mijn moeder me bij wilde hebben.

Mijn vader was goed bevriend met de eigenaar van de onderneming, zoals hij veel vrienden had. We sliepen met ons gezin in een huisje van gevlochten bamboe, waar de geluiden van apen, vogels en insecten niet werden tegengehouden door de dunne wanden. Het leek of we midden in het oerwoud sliepen. Mijn vader leefde op van de wildernis, maar hij was dan ook in de tropen geboren. Mijn moeder niet, zij kwam uit Holland. Toch vond ook zij het daarboven fijn, omdat het er koel was, en ze had er minder aan haar hoofd. Die laatste woorden gebruikte ze vaak. Wat zou ze dan aan haar hoofd kunnen hebben waar ze zo'n last van had, vroeg ik me soms af.

Het drinkwater werd elke dag door de kebon uit een lagergelegen poel gehaald en werd langdurig gekookt. Na afkoeling filterde hij het en goot het in een grote ton, die op de gang stond en waar een kraantje aan zat. Zo kon je er drinkwater uit tappen. De kokkie vulde

flessen met het water, die ze in de ijskast legde. Daar werd om de dag ijs in gelegd door twee *koelies*, ongeschoolde dagloners of sjouwers, die die ijsklompen de berg op droegen in doeken die aan hun hoofden hingen. Mooi vond ik dat.

Tijdens een van die weekenden liep ik de galerij op en keek achterom naar de pratende beo, die nooit wilde praten op mijn commando, maar altijd pas wanneer ik wegliep. Hierdoor zag ik de baboe, die een zware pan droeg, niet aankomen. Ze kon me niet meer ontwijken en ik kreeg de pan met kokend water over me heen. De baboe gilde zo hard dat ik er bang van werd. Ik wist niet goed wat er gebeurd was, tot ik een scherpe pijn voelde die vanaf mijn huid naar binnen kroop en steeds heviger werd. Het leek alsof ik vanbinnen in brand stond. De kebon, die kwam aangesneld, greep me bij mijn middel, terwijl ik het uitgilde en me met al mijn kracht probeerde te verzetten. Toch lukte het hem om me in de regenton te krijgen, waar ik net met mijn kop bovenuit kwam. Daar bedaarde ik een tel, totdat mammie de hoek om rende. Ze kwam op het gekrijs af, zag mij in de ton staan en sloeg haar handen ontzet voor haar mond. Huilend en almaar buigend vertelde de baboe wat er gebeurd was. Mijn moeder werd zo kwaad dat ze een paar tellen vergat dat ik daar stond en ze gaf de baboe ervanlangs. Daarna tilde ze mij uit het water en schreeuwde om boter, terwijl ze mijn kleren van mijn lijf begon te pellen. Als verlamd liet ik haar begaan, ondanks de pijn die opnieuw opvlamde. Toen ik helemaal naakt was, greep ze met haar hele hand in het blik boter dat de baboe had gebracht en smeerde het gele vet op mijn huid. Het begon te sissen alsof ik een kookplaat was. Vader, die van de plantage was komen rennen, is toen meteen vertrokken. Drie uur later kwam hij terug met een arts, die hij van ver had moeten halen. De arts zei dat mijn moeder me in de ton water had moeten laten staan.

Na het ongeluk was vader met Vera en baby William teruggegaan naar Batavia en was ik met mammie achtergebleven in de bergen. De wonden heelden langzaam. Na vijf maanden was ik eindelijk genezen en herinnerden slechts kleine littekens op mijn linkerarm en buik nog aan de tragedie. Voor de rest had ik een zacht nieuw velletje